

ÖZBEKİSTAN'DA ARAPÇA ÖĞRETİMİNDE OKUTULAN DERS KİTAPLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

M. Shakib ASIM*

ÖZ

Özbekler tarih boyunca Kur'ân dili Arapça'nın öğretimine büyük önem vermişlerdir. Eskiden Arapça öğretimine dair kitaplar Arapça veya Farsça olarak yazılıp okutulurken son zamanlarda Özbek asıllı Arap dilciler tarafından Özbekçe olarak yazılmaya başlanmıştır. Özbekistan Cumhuriyeti'nde Arapça öğretimiyle ilgili yazılan özgün ve tercüme kitapları incelemeyi hedeflediğimiz bu çalışmamızda, önce Özbeklerin ve Özbekistan Cumhuriyeti'nin kısa tarihinden bahsedilecektir. Bu kapsamda Arapça ile Özbekçe'nin tarihî süreç içerisindeki ilişkisine de kısaca temas edilecektir. Arapça öğretimine dair Özbekçe'de yazılan eserlerin tanıtılmasında önce sözlükler, sonra gramer (Sarf ve Nahiv) kitapları ve daha sonra muhadese, dil fonetiği, inşa gibi kitaplar tanıtılacaktır. Çalışma boyunca kitap isimlerinin okunuşu, metin içerisinde Türkçe harflerle; dipnot bölümünde ise, orijinal (Özbekçe) yazılışlarıyla gösterilecektir.

Anahtar Kavramlar: Özbekistan, Arapça, Öğretim, Özbekler, Özbekçe, Kitap.

An Investigation on the Teaching Books of Arabic Education in Uzbekistan

Abstract

Uzbeks, the biggest Middle Asian Muslim nations, had cared Quranic Arabic throughout the history. While former books on teaching Arabic language were written and educated in Arabic and Persian by Uzbek linguists, they are written with the Uzbek explanation in Republic of Uzbekistan recently. In this study we aimed the studies of Arabic language in Uzbekistan upon the original and translation books. Firstly, it will include short history of the Uzbeks and Republic of Uzbekistan. In this context, there will be noted the relationship of Uzbek and Arabic languages in historical process briefly. Initially, it will be discussed dictionaries at the promotion of the books on teaching Arabic, then grammar books (Sarf & Nahv), practical speaking books, language phonetic books and writing books. Also, the pronunciation of books will be shown in Turkish letters in the text, and they will be written in the footnote section by original forms.

Key Words: Uzbekistan, Arabic, Teaching, The Uzbeks, Uzbek Language, Book.

* Dr. Öğr. Üyesi, SDÜ İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı, m.shakib@hotmail.com.

Giriş

Batı Türkistan'da en büyük Türk nüfusun yaşadığı Özbekistan Cumhuriyeti, denize kıyısı olmayan bir ülkedir. Kuzeyinden ve batısından Kazakistan ile komşu olan ülkenin doğusunda Kırgızistan ve Tacikistan yer almaktadır. Güneyden Afganistan ve Türkmenistan ile komşu olan ülke 447.400 km'lik bir yüz ölçüme sahiptir.¹ Özbekistan'ın Başkenti Taşkent'tir ve ülkenin doğusunda yer alır. Semerkand, Buhara, Hive, Harizm, Andican ülkenin diğer büyük şehirleridir. Bunun yanında Özbekistan'a bağlı bir de Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti bulunmaktadır.² Ülke nüfusunun %80'dan fazlasını Özbekler oluştururken geri kalan yaklaşık %20'sini de Ruslar, Tacikler, Karakalpaklar ve diğer az sayıdaki halklar oluşturmaktadır. Özbekistan'ın resmî dili Özbekçedir.³ Yine Özbekistan'ın komşusu olan ülkelerde de azımsanmayacak sayıda bir Özbek nüfusunun yaşadığı bilinmektedir.⁴

Özbekler Müslüman bir halktır. Özbek isminin menşei hakkında tartışma olmakla birlikte söz konusu ismin etnolojik bir terim olmayıp Cengiz Han'ın büyük oğlu Cucî Han'ın sülalesinden gelen ve Altın Ordu Devletinin dokuzuncu hanı olan Özbek Han'a (1312-1347) nispetle kullanılan politik bir terimdir.⁵ Hanlığının sekizinci yılında (1320) Müslüman olan Özbek Han döneminde Altın Ordu Devleti topraklarında Şamanizm terk edilmiş ve İslam dini yayılmaya başlamıştır. Ayrıca bu dönemde Deşt-ı Kıpçak bozkırlarında yaşayan Özbek Hân'ın aşiretinin mensuplarına da Özbekler denilmeye başlanmıştır.⁶ Zamanın geçmesiyle, Türkistan'da yaşayan Türk toplulukları, yanlarında yaşayan Özbek ulusuna katılmışlardır. Bunların çoğu iddia edildiğine göre Özbek Han ile beraber olan Şeyh Seyid Ata'nın müritleridir.⁷ Maverâünnehir'e gelen Moğolların zamanla yerli halkla kaynaşarak, kendi dillerini ve dinlerini unuttukları Özbek ulusunun teşekkülü hakkında dile getirilen görüşlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Onlar Türk diline geçtikten sonra İslamiyet'i de din olarak benimsemişlerdir. Cengiz Han'ın evlatları zamanında Deşt-ı Kıpçak'da yaşayan çoğunluğu göçebe kabileler kendilerini *Özbek* diye isimlendirmeye başlamışlar ve bunlar Orta Asya'da binlerce yıldır yaşamakta olan Türk toplumuna karışarak Özbek ulusunu oluşturmuşlardır.⁸ Barthold ise Orta Asya'da sonradan kavim ismi olarak "Çağatay" kelimesinin "Özbek" kelimesinin yerine kullanıldığını kaydetmektedir.⁹

Bugün Orta Asya'da Özbek ulusunun yaşadığı toprakların haritasını net çizgilerle ayırmak zordur. 1991'de Sovyet Rusya'sından bağımsızlığını kazanan Özbekistan Cumhuriyeti ise, eski Özbek Devleti'nin ve daha sonra kurulan Özbek Hanlıklarının topraklarından kalan bir parçadır ve Özbek ulusunun hepsi hâlihazırda bu ülkede yaşamamaktadır. Komşu ülkelerde yoğun olarak yaşayan Özbeklerin hepsinin tarihi, dili, kültürü ve medeniyeti birdir. Ancak tarih boyunca Özbeklerin

¹ Bkz. Kara, Füsün, Özbekistan Tarihi (1917-1991), (*Basılmamış Doktora Tezi*), Fırat Üni. Sos. Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, 1999, s. 12.

² Bkz. Çığır, Erman, Özbekistan'da Demografik Yapı, (*Y. Lisans Tezi*), Marmara Üni. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası Coğrafyası Anabilim Dalı, İstanbul, 2010, s. 84-101.

³ Günümüzde Özbekistan başta olmak üzere komşu ülkelerden Afganistan, Tacikistan, Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan'da yaşayan Özbekler tarafından konuşulan Özbekçe, eski Çağatayca'nın devamıdır. Çağatayca'nın XX. yüzyılın başlarında yerini modern Özbekçe ve Uygurcaya bıraktığı söylenir. Geniş bilgi için bkz. Poyraz, Yakup, "Uzaktaki Yazılarımız, İngiltere Ulusal Kütüphanesi'ne Kayıtlı İlk Doğu Türkçesi (Çağatayca) Yazmalarımız", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. IV, S: 16, Yıl: 2011, s. 403-405.

⁴ Çığır, *Özbekistan'da Demografik Yapı*, s. 123-130.

⁵ Orta Asya bozkırlarında eskiden genellikle tanınmış bir idarecinin veya kumandanın başında bulunduğu grubun zamanla onun adını taşıması geleneği uyarınca Özbek Han'ın aşiretine ve halkına Özbekler denilmeye başlandığı yüksek bir ihtimaldir. Geniş bilgi için bkz. Alparğu, Mehmet, "Özbekler," *DİA*, XXXIV, 119-121; Kara, *Özbekistan Tarihi* (1917-1991), s. 1.

⁶ Sonradan Sır Derya'nın alt kısımları Aral Denizi ve Ural arasında uzanan bütün topraklar Özbekistan olarak isimlendirilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Kara, *Özbekistan Tarihi* (1917-1991), s. 2.

⁷ Omarov, Timurlan, "Türkistan'daki Özbek Hanlığının Kısaca Tarihi ve Özbek Boyları", *TUBAV BİLİM DERGİSİ*, Yıl: 2012, Cilt: 5, Sayı: 2, s. 7-18.

⁸ Omarov, "Türkistan'daki Özbek Hanlığının Kısaca Tarihi ve Özbek Boyları", s. (9).

⁹ Barthold, V. V., *Orta Asya Türk Tarihi (Dersleri)*, çev. Hüseyin Dağ, Çağlar Yay., Ankara, 2004, s. 155.

yaşadıkları siyasî ve askerî olaylar onları bir tek devlet çatısı altında toplanmaktan uzaklaştırmıştır. Bu olayların ilki, Özbek devletinin XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başlarında Buhara, Hive ve Hokand hanlığı olmak üzere üçe bölünmesidir.¹⁰ Gerek Hanlıkların kendi içlerindeki mücadeleler ve ekonomik sıkıntılar gerekse Çarlık Rusya'sının XIX. yüzyılın sonlarında Türkistan üzerindeki istilası hanlıkların sonunu getirmiş ve XIX. Yüzyılın sonunda her üç hanlık da egemenliklerini kaybederek Çarlık Rusya'sının yönetimi altına girmişlerdir.¹¹

Ruslar Türkistan'da yaşayan halkları konuştukları şive ve ağızlar üzerinden bölerek idare etme yoluna gitmişler ve Özbeklerin yoğun olarak yaşadıkları bugünkü Özbekistan topraklarını Özbeklere vererek 1924 yılında Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini kurmuşlar. Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle de Özbekler 31 Ağustos 1991'de Özbekistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı ilan etmişlerdir.¹²

Sovyet Rusya'sı döneminde Özbeklerin kültürel hayatındaki en önemli değişikliklerden birisi, 1929 yılında önce Arap alfabesini yazı dili olmaktan çıkarıp yerine Latin alfabesini daha sonra da 1940 yılında da Kril alfabesinin dayatılması olmuştur. Ruslar Özbekistan'da böyle bir dil politikası izlemek suretiyle onları hem komşu ülkelerde yaşayan soydaşlarından hem de Arap alfabesini yazı dili olarak kullanan diğer Müslüman halklardan ayırmış oluyorlardı.¹³

Bağımsızlık sonrası bir toparlanma dönemine giren Özbekistan'da hâli hazırda Arapça başta olmak üzere diğer dinî ilimlerin eğitiminde de çalışmalar yapılmaktadır ve bu alanda büyük mesafelerin kat edildiği söylenebilir.

I.Özbekistan'da İlmî ve Kültürel Durum

Bir İslam medeniyeti mirasına ev sahipliği yapmakta olan Özbekistan toprakları 85-96/705-715'de Kuteybe b. Müslim öncülüğündeki İslam ordusu tarafından fethedilmiştir. Fethinden itibaren Arap yöneticiler başta olmak üzere bölgede kurulan diğer büyük devletlerin ileri gelenlerin bu bölgeye ayrı bir itina ile baktıkları tahmin edilebilir. Zira Emevîler, Abbâsîler, Gazneliler, Harezimşahlar, Selçuklular, Timurlular ve Şibân (Özbek) Hanlıkları zamanında Özbekistan'ın Buhara, Semerkand, Nesev, Taşkent, Hive vd. şehirleri birer ilim ve medeniyet merkezi haline gelmiştir.¹⁴ Çeşitli dönemlerde kurulan medrese, rasathane ve kütüphanelerin çoğu günümüze ulaşmıştır. Şu anda ilim ve irfana verilen önem, bilinçli bir şekilde devam ettirilmektedir.

Ülkenin resmi dili Özbekçe olmakla birlikte her unsur kendi dilinde eğitim alma serbestliğine sahiptir.

Arapça başta olmak üzere fıkıh, tefsir, hadis, kelam, tasavvuf gibi dinî ilimlerde kitapları temel başvuru kaynağı sayılan Keffâl eş-Şâşî, Mâtürîdî, Nesevî(ler), Buhârî, Tirmizî, Necmeddîn-i Kübrâ vb. yüzlerce âlim, Özbekistan topraklarında yetişmiştir. Günümüz Özbekistan'ında da onlarca özel ve devlet üniversitesi, binlerce okul ve medrese modern yöntemlerle eğitim ve öğretime devam etmektedir. Arap ve İslam âlemiyle de iyi ilişkiler içinde olan ülke, İslam konferansı Teşkilatı'na da üyedir. Türkiye başta olmak üzere Mısır, Katar Suudi Arabistan gibi ülkelere İslamî ilimler ve diğer sosyal ve beşerî alanlara yükseköğretim tahsili için öğrenci de gönderen Özbekistan son yıllarda eğitim alanında birçok açılım yapmıştır. Devletin, eğitimin her alanında verdiği destekten ve sahip oldukları kültürel mirasın sunduğu imkânlardan istifade eden Özbek asıllı Arap dârciler, kendi alanlarıyla ilgili birçok yeni çalışmaya imza atmışlardır. Bu çalışmalardan söz etmeden önce Özbekistan'da Arapça öğretiminin tarihinden, durumundan ve Arapça eğitimi veren resmi ve gayri resmi kurumlardan kısaca söz etmemiz uygun olacaktır.

¹⁰ Özbek Hanlıklarının tarihi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Avcı, Nilüfer, Özbekistan'da Din ve Milliyetçilik (*Y. Lisans Tezi*), Ankara Üni. Sos. Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 1995, s. 20-26.

¹¹ Geniş bilgi için bkz. Muhammedcanov, Abdullah, "Özbekistan", *DİA*, İstanbul, 2007, Cilt: XXXIV, 110-113.

¹² Aynı yer.

¹³ Geniş bilgi için bkz. Kara, *Özbekistan Tarihi* (1917-1991), s. 120-121.

¹⁴ Bkz. Türkoğlu, İsmail, "Özbekistan", *DİA*, XXXIV, 113-117.

II. Özbekistan’da Arapça Öğretimi

Günümüz Özbekistan’ında modern yöntemlerle yapılan Arapça öğretiminin tarihini bu devletin bağımsızlık tarihi olan 1991 sonrasıyla başlatmak mümkündür. Zira bağımsızlık öncesinde daha çok Farsça veya Rusça olarak yazılıp Özbekçe açıklamasıyla okutulan Arapça öğretim kitapları bağımsızlık sonrasında Özbekçe olarak hazırlanmaya başlanmıştır. Bu alandaki çalışmalara baktığımızda diğer yabancı diller üzerinde yapılan çalışmalarla eş zamanlı devam ettiği söylenebilir.

Özbekistan devlet okullarında diğer yabancı dillerin yanında zorunlu, bazı okullarda seçmeli olarak okutulan Arapça beşinci sınıfta başlamakta ve on birinci sınıfa kadar devam etmektedir. Dinî okullarda ise Arapça, beşinci sınıftan itibaren tamamen zorunludur. Devlet üniversitelerinin pedagoji fakültelerinin Arapça öğretmenliği bölümünden mezun olan öğretmenlerin yanında yurt dışından bu alanda ihtisaslaşmış ülkelere dönenler de vardır.¹⁵ Ayrıca ülkede Arapça eğitimi veren birçok özel kurum ve kuruluşun yanı sıra Arap dili alanında uzmanlaşmak isteyenler için devlet üniversitelerinde Arap dili ve edebiyatı, Arapça öğretmenliği gibi bölümlerde Yüksek Lisans ve doktora programları da bulunmaktadır. Tüm bunların yanında klasik usule göre eğitim veren medreselerde, ilahiyat fakültelerinde ve bazı özel kurslarda da Arapça eğitimi verilmektedir.¹⁶ Ülkede ders müfredatı arasında yabancı dil olarak Arapçaya yer veren orta ve yükseköğretim kurumlarından bazıları şunlardır:

- *O‘zbekistan Davlat Jahon Tillari Universiteti Arab Tili Tarjima Nazariyasi ve Amaliyoti bölümü*, (Taşkent). Bu yükseköğretim kurumunda diğer dünya dillerinin yanında bölüm olarak Arapça da vardır ve temelden başlayarak üst düzeye kadar bir Arapça eğitimi verilmektedir.¹⁷

- *O‘zbekistan Xalqaro İslam Akademiyasi (Toshkent islom universiteti) Filologia va Tillarni O‘rganish: Arab Tili* (bölümü). Taşkent İslam Üniversitesine bağlı bu uluslararası akademinin Özbekçe, Rusça, Arapça ve İngilizce olmak üzere dört dilde yayın yapan resmî bir internet sitesi de mevcuttur.¹⁸

- *Semerqand Davlat Chet Tillar Institutu Tarjima Nazariyasi ve Amaliyoti Fakulteti*’sinde diğer meşhur dillerin yanında bir Arapça-Özbekçe ve Özbekçe-Arapça tercüme kürsüsü bulunmaktadır.¹⁹

- *Semerqand Davlat Universiteti Xorijiy Sharq Tillari* bölümünde Arapça öğretimi için bir kürsü bulunmaktadır.²⁰

- *Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti*’ne bağlı Arapça ve Arap dili ve edebiyatı ile ilgili üç bölüm bulunmaktadır. Bunlar: 1- Filologiya ve Tillarni O‘kitish (Arap Tili), 2- Matnshunoslik va Adabiy manbashunoslik (arab tili), 3- Tarjima Nazariyasi va Amaliyoti (arab tili)’dir.²¹

- *Ko‘kaldosh Madrasasi*: Başkent Taşkent’te bulunan ve asırlardır başta Arapça olmak üzere İslamî ilimler alanındaki eğitimiyle ün kazanan bu medrese şuan da faaldir ve binlerce öğrenciye ücretsiz eğitim vermektedir.²²

- *Xadichai Kubro Ayol-Qizlar Madrasasi*: Taşkent’te bulunan bu kız medresesinde de Arapça’nın yanında diğer dinî dersler de verilmektedir.²³

III. ÖZBEKİSTAN’DA ARAPÇA ÖĞRETİMİ İÇİN YAZILAN KİTAPLAR

1991’den bu yana Özbekistan Cumhuriyetinde Arapça öğretimi için gerek devlet desteğiyle gerekse bireysel anlamda birçok çalışma yapıldığını görmekteyiz. Bu çalışmaları sözlük çalışmaları, gramer, metin, pratik konuşma, inşa ve dil fonetiği çalışmaları başlığı altında ele almak mümkündür:

¹⁵ http://muhammad-2009.blogspot.com/2009/12/blog-post_25.html (13.11.2020).

¹⁶ Bkz. <https://arabic.uz/maqolalar/802-uzbda-arab-tili-talimi.html> (14.11.2020).

¹⁷ <https://www.abt.uz/university/ozbekiston-davlat-jahon-tillari-universiteti> (Erişim tarihi: 10.11.2020).

¹⁸ <https://www.abt.uz/university/toshkent-islom-universiteti> (Erişim tarihi: 10.11.2020).

¹⁹ <https://samdchti.uz/fakultetlar/tarjima-nazaryasi-va-amaliyoti-fakulteti> (Erişim tarihi: 10.11.2020).

²⁰ <http://www.samdu.uz/kafedra/xorijiy-sharq-tillari-kafedrasj> (Erişim tarihi: 11.11.2020).

²¹ <https://www.abt.uz/university/toshkent-davlat-sharqshunoslik-institutu> (12.11.2020).

²² <https://kukaldosh.uz/> (erişim tarihi: 08.12.2020).

²³ <https://shosh.uz/uz/xadichai-kubro-madrasasi/> (erişim tarihi: 08.12.2020).

1. Sözlükler

Arapça ile Özbekçe'nin etkileşimi Çağatay Türkçesi dönemine kadar uzanmaktadır. Fakat Çağatayca'da yazılan ve günümüze ulaşan sözlüklerin çoğu Nevâî'nin ve sonraki şairlerin eserlerinin anlaşılmasını sağlamak amacıyla kaleme alınmış olup doğrudan Arapça öğretimini esas alan sözlükler değildir.²⁴ Son zamanlarda hazırlanmış Arapça-Özbekçe sözlüklerden bazılarını burada zikredebiliriz:

1.1. Arapça-Özbekçe Başlangıç Lügat

Özbekistan İslamî Araştırmalar Merkezi yayınlarından çıkan bu sözlük, Özbek dilci Baturbek Hasan tarafından hazırlanmıştır. Giriş bölümünde sözlükle ilgili bilgi ve kullanım kılavuzu yer almaktadır. Sözlükte Arapça bir kelimenin mazi, muzari, mastar; mezid kalıpları ve fiillerin harf-i cerlerle kazandığı anlamları verildikten sonra yaygın kullanımı veya deyim anlamları belirtilir. Bununla birlikte sözlükte çoğu teknik terim ve güncel kavramlara yeterince yer verilmediği de gözlerden kaçmamaktadır.²⁵

1.2. Kur'an-ı Kerim Sözlerinin Arapça-Özbekçe Kurstığı Lügati

Kuran müfredatını alfabetik sıraya göre inceleyen bu eserde, Kuran-ı Kerim'de geçen kelimeler endeks şeklinde verilmiş ve karşısına Özbekçe okunuşları ve anlamları yazılmıştır. Baturbek Hasan'ın hazırladığı bu sözlük 520 sayfadan oluşmaktadır.²⁶

1.3. en-Naîm: Arapça-Özbekçe Lügat

Âdilcân Nâsirov tarafından hazırlanmıştır. Bu kapsamlı sözlüğün hazırlanmasında müellif, Abdulkadir Cevherî er-Râzî'nin *Muhtâru's-Sihah* adlı sözlüğünden istifade ettiğini söylemektedir. Kelimelerin açıklanmasında müellifin Özbekçe yeni Latin yerine Kril alfabesini kullandığı görülmektedir.²⁷

1.4. Mavzular Boyıca Arapça Özbekçe Lügat

Arapça-Özbekçe olarak hazırlanmış olan küçük hacimli bu sözlük, daha çok bir kitabın sonuna eklenmiş ve o kitapta geçen kelimelerin anlamlarını açıklayan sözlük tarzındadır.²⁸ Eserin toplamı 43 sayfadır.

1.5. Cevâhir: Arapça-Özbekçe Lügat

el-Cevâhir adlı bu sözlük Arapça öğretimi alanında yapılan yeni bir çalışmadır. Özbek asıllı Arap dilci Anvar Ahmad tarafından hazırlanan bu sözlükte Arapça dört bin kelimenin Özbekçe açıklamasına yer verilmektedir.²⁹

2. Gramer (Sarf ve Nahiv) Kitapları

Özbek asıllı Arap dilcilerin Arapça gramer alanında yaptıkları çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarını Sarf ve Nahiv olmak üzere iki grupta toplamak mümkündür:

2.1. Nahiv Kitapları

Özbekistan'da Arapça öğretimi için Arapça Sarf ve Nahiv kitapları yazma geleneği yeni sayılabilir. Eskiden bu tarz kitaplar genellikle Arapça veya Farsça yazılıp ders hocası tarafından Özbekçe olarak açıklanırken şimdilerde geleneksel Arapça öğretim kitaplarının yanında yeni kitaplar

²⁴ Bkz. Heyet, *Seyrî der Târih-i Zebân ve Lehcehâ-i Türkî*, s. 92.

²⁵ Eser ve müellif adının Özbekçe yazılışı için bkz. Хасан, Ботирбек, *АРАБЧА-ЎЗБЕКЧА БОШЛАНГИЧ ЛУГАТ*, Х. Сулаймон Номидаги Қўлэмалар Институси, Ислои Тадқиқот Маркази, Мовароуннахр нашриёт, Тошкент, 1996.

²⁶ Eser ve müellif adının Özbekçe yazılışı için bkz. Хасан, Ботирбек, *ҚУРЪОН-И КАРИМ СЎЗЛАРИНИГ АРАБЧА-ЎЗБЕКЧА КЎРСАТКИЧЛИ ЛУГАТИ*, Тошкент, Ғафур Ғулум Номидаги Адабиёт Ва Санъат Нашриёти, 1995.

²⁷ Eser ve müellif adının Özbekçe yazılışı için bkz. Насиров, Адилькан, *АН-НА ЙИМ АРАБЧА-ЎЗБЕКЧА ЛУГАТ*, Абдулла Кадири Намидаги Халқ Мероси Нашриёти, Тошкент, 2003.

²⁸ Eser ve müellif adının Özbekçe yazılışı için bkz. Аҳмад, Анвар, *МАВЗУЛАР БЎЙИЧА АРАБЧА-ЎЗБЕКЧА ЛУГАТ*, Тошкент, 2014.

²⁹ Sözlüğün Android sistemine yüklenebilen bir dosyası internet ortamında mevcuttur. Eser ve müellif adının Özbekçe yazılışı için bkz. Аҳмад, Анвар *ЖАВОҲИР АРАБЧА-ЎЗБЕКЧА ЛУГАТ*, <https://islom.uz/dastur/5> (Erişim tarihi: 03.05.2020).

da yazılmaya başlanmıştır.³⁰ Özbekistan devlet okullarında ve medreselerinde okutulan bu eserlerden bir kaçı şöyledir:

2.1.1. *Nahvning 44 Kaidesi*

Adından da anlaşılacağı gibi kitapta 44 nahiv konusu ele alınmıştır. 95 sayfalık kitapta alıştırma yoktur. 2014'te Taşkent'te basılan kitapta bazı nahiv konularına da yer verilmediği görülmektedir.³¹

2.1.2. *Kiçik Sınıflar Uçun Arap Tılı Darslari*

Arapça yazım kurallarından başlayarak küçük metinler, gramer kaideleri ve şiir tercümelerini ele alan 139 sayfalık bu kitap, başlıktan da anlaşıldığı kadarıyla Arapçaya yeni başlayan çocuklar için kaleme alınmıştır. Mir Qabil Hasanov'un hazırladığı kitap, 2008 yılında Taşkent'te basılmıştır.³²

2.1.3. *Arab Tılı Darsligi*

Mabdau'l-Kıraa adlı kitap dizisinin birincisi olan bu Arapça öğretim kitabı, Özbek dilci Ra'no Rahmatullayeva'nın özgün çalışmasıdır. Nahiv, sarf ve konuşma derslerini ihtiva eden kitap başlangıç seviyesinde olduğu için elifba ile başlamaktadır.³³

2.1.4. *Arap Tılı Grammatikası*

Nemetullah İbrahimov ve Mohammad Yasinov'un hazırladığı bu eser Sarf ve Nahiv konularını Özbekçe olarak anlatan en kapsamlı kitaplardandır. Özbekistan devlet okullarında da okutulan bu kitabın birinci cildi 1997'de; ikinci cildi ise 2004 yılında basılmıştır. Kitabın ikinci cildi, Arapça dinî ve edebî metinlere ayrılmış ve metinlerde geçen kelimelerin Özbekçe karşılıkları verilmiştir. 453 sayfadan oluşan eserin birinci cildinin başında Arap edebiyatıyla ilgili kısa bilgi yer almaktadır.³⁴ Kitabın üstündeki yazıdan anlaşıldığına göre Özbekistan Cumhuriyeti Yüksek Öğretim Bakanlığı bu kitabı üniversite öğrencileri için ders kitabı olarak okutulmasını tavsiye etmiştir.

2.1.5. *Avâmil*

Abdulkâhir el-Cürçânî (ö. 471/1078)'nin el-Avâmilü'l-Mi'e adlı eserinin Özbekçe'ye yapılmış satır altı tercümesidir. Anvar Ahmad tarafından yapılan eserin başında mütercim tarafında el-Cürçânî'nin hayatına da dair kısaca yer verilmiştir.³⁵

2.1.6. *Kâfiye-i İbn Hâcib*

İbni Hacib (ö. 646/1249)'in nahiv ilmine dair kaleme aldığı Kâfiye adlı meşhur eserinin Rusmamcan Rahmatullah tarafından yapılmış Özbekçe tam metin tercümesidir. Kiril alfabesi ile neşredilen eser 2009 yılında Taşkent'te basılmıştır.³⁶

2.1.7. *Kâfiye-i İbn Hâcib*

İbn Hâcib'in Kâfiye'si üzerine Hindistanlı âlim Seyid Ahmed b. Yusuf el-Bâlenbûrî'nin yaptığı kısa şerhin Özbekçe tercümesidir. Ebu Muhammed adlı Özbek âlim tarafından Özbekçe'ye tercüme edilen eser, Anvar Ahmad'in tashihiyle 2014 yılında Taşkent'te basılmıştır. Mütercim ilk

³⁰ Afganistan Özbekleri arasında şimdilik böyle bir öğretim metoduna geçilebildiği tam olarak söylenemez.

³¹ Eser ve müellif adının Özbekçe yazılışı için bkz. Аҳмад, Анвар, *НАХВНИНГ 44 ҚОИДАСИ*, Тошкент, 2014.

³² Bkz. Hasanov, Mirqobil, *KIÇIK SINIFLAR UCHUN ARAB TILI DARSLARI (SHE'RLAR VA MATNLAR, GRAMMATIK QOIDALAR, MASHQLAR)*, Тошкент, 2008.

³³ Eser ve müellif adının Özbekçe yazılışı için bkz. Ra'no, Rahmatullayeva, *ARAB TILI DARSLIGI 1- KITOB, TASHKENT*, 2008.

³⁴ Eser ve müellif adının Özbekçe yazılışı için bkz. Иброхимов, нуьматулло & Юсупов, *АРАБ ТИЛИ ГРАММАТИКАСИ (I-II)*, Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси Давлат Нашрети, I. Жилд, Тошкент, 1997; II. Жилд, Тошкент, 2004.

³⁵ Özbekistan okullarında ve medreselerinde Arapça öğretiminde bu Avâmil tercümesinin yanında bir de Cürçânî ve Birgivi'nin avâmillerinin Türkiye'de İsmail Çelik ve arkadaşlarının beraber yayınladıkları *Avâmilân* da takip edilmektedir. Bkz. *Avâmilân*, nş. İsmail Çelik vd., Şifa Yayınevi, İstanbul, 2010; *АВОМИЛ*, трс. Анвар Аҳмад, Тошкент, 2012.

³⁶ Eser ve müellif adının Özbekçe yazılışı için bkz. Раҳмамуллох, Русмамжон, *КОФИЯ*, Тошкент, 2009.

önce Kâfiye metninden bir paragrafı alır sonra onun tercümesini daha sonra da Kâfiye şerhinin tercümesini verir.³⁷

2.1.8. *Kâfiye Kitabıdan Keyingi Kitabça Tercümesi*

Kâfiye'nin Mecrûrât bölümünün Özbekçe tercümesi olan bu küçük kitap 28 sayfadır. Her örneğin altında onu açıklayıcı birer paragraf bilgi yer almaktadır.³⁸

Şunu hatırlatmakta yarar vardır ki; İbn Hâcib'in Kâfiye'si hem Özbekistan hem Afganistan medreselerinde Arapça öğretiminde okutulan kitapların başında gelmektedir. Afganistan'da klasik usulü takip eden medreselerde Kâfiye'den sonra *Şerh-i Câmî* diye bilinen Molla Câmî'nin *Kâfiye* üzerine yazdığı *el-Fevâidu'z-Ziyâiyye* adlı şerh kitabı okutulmaktadır.

2.1.9. *Âcurrûmiyye Metni*

Bu kitap, İbn Âcrum diye meşhur İmam Ebu Abdillâh Muhammed b. Muhammed Davud es-Sanhaçî (ö. 723/1323)'nin Arap gramerine dair yazdığı *el-Âcurrûmiyye* adlı kitabının Özbekçe tercümesidir. Kitap gayet vecizdir ve ana metnin altındaki ibareler Özbekçe olarak açıklanmıştır.³⁹

2.1.10. *Âcurrûmiyye Savallarida Nahvî Lavha*

İsmâil b. Muhammed el-Ensârî'nin kaleme aldığı *en-Nebzetü'n-Nahviyye fi'l-Es'ileti'l-Âcurrûmiyye* adlı eserinin Özbekçe tercümesidir. Gramer konularını soru-cevap şeklinde açıklamaktadır. Kitap 2014 yılında Taşkent'te basılmıştır.⁴⁰

2.1.11. *Harekât*

Anvar Ahmad tarafından Özbekçe'ye tercüme edilen bu eser, Afganistan medreselerinde de okutulan Harekât adlı kitabın tercümesidir. *Harekâtü'l-i'râbi...* diye başlandığı için kitabın adı *Harekât* olarak bilinir olmuş ve müellifi ise bilinmemektedir. Kitapta nahiv konuları merfuât, mansûbât ve mecrûrât şeklinde hareke sırasına göre ele alınmıştır. Klasik Arapça öğretim kitabı olduğu için de alıştırmalar bölümü bulunmamaktadır. 2011 yılında Taşkent'te basılan eserin dili kolaydır.⁴¹

2.1.12. *İstikmâl*

Tatar asıllı yazar ve Arap edebiyatçısı Ahmad Hâdî Maksûdî (ö. 1941)'nin aynı addaki eserine bazı ilavelerle yapılmış Özbekçe tercümesi olan bu eserde müellif önce, Arap ilimlerini tanıtmış ve Arap ilimleri içerisinde de sarf ve nahvin önemini anlattıktan sonra gramer konularını özet bir şekilde kısa açıklamalarla vermeye çalışmıştır.⁴² Eser 2014 yılında Taşkent'te Anvar Ahmad hoca tarafından tercümesiyle neşredilmiştir.

2.1.13. *Mebdeu'l-Kırâ'a*

Hamidullah Muhammed Şükür isimli Özbek dilci tarafından hazırlanan bu Arapça gramer kitabı başlangıç seviyesindedir. Kitabın sonuna doğru dinî ve edebî metinlerin tahlili ve bu metinler içerisinde geçen kelimelerin anlamlarına da yer verilmektedir. Alıştırma bölümleri az olan kitabın içindekiler kısmı da kitabın sonuna konulmuştur.⁴³

³⁷ Eser ve müellif adının Özbekçe yazılışı için bkz. *Аллома Ибн Ҳожиб (Роҳимағуллрх), КОФИЯ, Таржимон: Абу Мухаммад, Тошкент, 2014.*

³⁸ Eser ve müellif adının Özbekçe yazılışı için bkz. Махмудоб, Рустамжон, *КОФИЯ КИТОБИДАН КЕЙИНГИ КИТОБЧА ТАРЖИМАСИ*, Андижон, (t.y).

³⁹ Eser ve müellif adının Özbekçe yazılışı için bkz. Аҳмад, Анвар, *АЖУРРУМИЯ МАТНИ*, Ташкент, 2014.

⁴⁰ Eser ve müellif adının Özbekçe yazılışı için bkz. Аҳмад, Анвар, *АЖУРРУМИЯ САВОЛЛИРИДА НАХВИЙ ЛАВҲА*, Тошкент, 2014.

⁴¹ Eser için bkz. *Харакот*, Таржимон: Анвар Аҳмад, Тошкент, 2011.

⁴² Eser ve müellif adının Özbekçe yazılışı için bkz. Максудий, Аҳмад Ҳодий, *Истикмал*, Нашрга Тайёрловчи: Анвар Аҳмад, Тошкент, 2014.

⁴³ Eser ve müellif adının Özbekçe yazılışı için bkz. МУҲАММАДШУКУР, ХАМИДУЛЛОХ, *МАБДАБУЛ-КИРАТ ДАРСЛИГИ*, Тошкент, 2007.

2.1.14. *Mebdeu'n-Nahv*

Sanatullah Bekpolat'ın hazırladığı bu nahiv kitabı, kelâm/sözün tanımıyla başlamaktadır ve kısa alıştırmalarla nahiv temel konularının anlatımını içermektedir.⁴⁴

2.1.15. *Arab Tılı Nahv Muallımı*

Astrahan'lı bir âlim olan Abdurrahman b. İsmail b. Ömer tarafından kaleme alınan bu küçük Arapça gramer kitabında gramer konuları özet şekilde ele alınmıştır. Anvar Ahmad tarafından Tatarca'dan Özbekçe'ye aktarılan eser 2015 yılında Taşkent'te basılmıştır.⁴⁵

2.1.16. *Nahv Fanidan Markıb Kaidaları*

Tahir b. Yusuf el-Hatîb'in *el-Mu'cemu'l-Mufassal fi'l-İrab* adlı eserinin Özbekçe tercümesidir. Belli başlı bazı kelimelerin ve gramer konularının irabının ele alındığı eser Afzalcan Abbasov tarafından Özbekçe'ye tercüme ediliş ve 2015 yılında Taşkent'te basılmıştır.⁴⁶

2.1.17. *Nahv-ı Mîr*

Mir Seyid Şerîf-i Cürçânî (ö. 816/1413)'nin aynı addaki kitabının Özbekçe tercümesidir. Orta Asya halkları arasında Arapça öğretiminde temel kitap olarak okutulan *Nahv-i Mîr*, üslûbunun kolay olması yönünden de tercih edilen bir gramer kitabıdır. Nahiv konularının yanında bazı sarf konularına da yer verilen kitabın orijinal dili Farsçadır ve Özbekçe tercümesinde mütercim tarafından bazı açıklamalar eklenmiştir.⁴⁷

2.1.18. *Arab Tilning Engillaştirilgan ve Saddeleştirilgan Şekildegi Kaideleri*

Özbek dilci Mahmud Ziyâde tarafından hazırlanan bu iki ciltlik Nahiv kitabı, alıştırmalar yönünden oldukça zengindir. Eserin I. Cildi 2014; II. Cildi ise 2018 yılında Taşkent'te basılmıştır.⁴⁸

2.1.19. *Darîrî*

Şeyh İmam Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. İbrahim ed-Darîrî el-Kunduzî el-Buhârî (ö. 666/1268)'nin Nahiv'e dair yazdığı (Arapça) kısa risalesinin Özbekçe tercümesidir. Anvar Ahmad tarafından Özbekçe'ye çevrilen eser muhteva yönünden kısadır ve nahiv konuları özet olarak ele alınmıştır. Eser 2010 yılında Taşkent'te basılmıştır.⁴⁹ Eserin bir el yazma nüshası bugün Mekke Ümmü'l-Kurâ Üniversitesine bağlı Mektebetü el-Melik Abdillâh b. Abdilaziz el-Câmi'ye'de bulunmaktadır.⁵⁰

2.1.20. *Nahv Fanidan Grammatik Tahlîl*

Untuvân ed-Dehdâh'ın *Mu'cemu'l-İ'râb fi'n-Nahvi'l-Arabî* adlı eserinin tercümesidir. Kitapta Arapça cümlelerin irabı üzerinde konular kısa kısa açıklanmaya çalışılmaktadır. Kitapta belli bir sıra takip edilmemiştir. Abu Muhammed adlı Özbek dilci tarafından Özbekçe'ye çevrilen eser 2013 yılında Taşkent'te basılmıştır.⁵¹

⁴⁴ Eser ve müellif adının Özbekçe yazılışı için bkz. Бекпўлат, Санъатуллох, *Мабдаун Наҳв (Наҳв Асослари)*, ншр., Анвар Ахмад, Тошкент, 2014.

⁴⁵ Eser ve müellif adının Özbekçe yazılışı için bkz. Хожитархониё, Абдурроҳман Ибн Исмоил Ибн Умар, *Араб Тили Наҳв Муаллими*, ншр., Анвар Ахмад, Тошкент, 2015.

⁴⁶ Ал-Ҳотиб, Тохир Юсуф, *Наҳв Фанидан Маркиб Қоидалари*, Трж. Афзалжон Аббасов, Тошкент, 2015.

⁴⁷ Eser adının Özbekçe yazılışı için bkz. НАҲВ МИЙР, Таржимон: Афзалжон Аббасов, Тошкент, 2014.

⁴⁸ Eser ve müellif adının Özbekçe yazılışı için bkz. Эйед, Маҳмуд, *Араб Тилининг Ингилаштирилган Ва Соддалаштирилган Шаклдаги Қоидалари (1-Қисм)*, Тошкент, 2014-2018.

⁴⁹ Қўхандазий, Шайх Имом Абулҳасан Али Ибн Муҳаммад Ибн Ибороҳим Аз-Эаририй, *ЭАРИРИЙ КИТОБИ (араб ТИЛИ НАҲВ ДАРСЛИГИ)*, Таржимон: Анвар Ахмад, Тошкент, 2010.

⁵⁰ <https://www.alukah.net/library/0/83304/> (Erişim Tarihi: 20.05.2020).

⁵¹ Eser ve müellif adının Özbekçe yazılışı için bkz. НАҲВ ФАНИДАН ГРАММАТИК ТАҲЛИЛ, Таржимон: Абу Муҳаммад, Тошкент, 2013.

2.1.21. *Âsân Nahv (Bırınç Kitab)*

Arapça Gramer (Nahiv) kurallarının 20 derste açıklandığı kısa bir kitaptır. Çalışmada örnek ve alıştırmadan daha çok tanımlar yer almaktadır. Basım yeri ve kimin tarafından hazırlandığı belli olmayan esere Özbekçe internet sitelerinden erişim mümkündür.⁵²

2.1.22. *Arap Tılıdağı Sanaq Sanlar*

Abdulazîz Osman'ın Arapça'daki sayıları ele alan *el-Aded fi'l-Lugatıl'-Arabiyye* adlı eserinin Özbekçe tercümesidir. Arapça cümlelerin altında Özbekçesi verilen kitapta önce Arapça sayılar müzekker ve müennes olarak tanıtılmakta, ardından sayıların cümle içerisindeki irabı ve temyizi konusuna geçilmektedir.⁵³ Özbekçe tercümesi muhtemelen müellifin kendisi tarafından yapılmıştır.

2.1.23. *Seyâhat*

Sarf ve nahiv konularını özet olarak ele alan küçük bir gramer kitabıdır. Sarf ve nahiv terimlerinin Arapçasının yanına Özbekçe karşılıkları da yazılmıştır. 2012 yılında Taşkent'te basılan eserin müellifi bilinmemektedir.⁵⁴

2.1.24. *Arab Tılı*

Arapça harflerin yazılışı, okunuşu ve mahreçlerin tanıtılmasıyla başlayan kitap geniş ve kapsamlıdır. Çok sayıda okuma parçası bulunan kitapta metinlerle ilgili alıştırmalar da bulunmaktadır. Ayrıca kitabın sonuna metinlerde geçen kelimelerin küçük bir sözlüğünün de konulduğu görülmektedir.⁵⁵

Özbekistan Cumhuriyetinde Arapça öğretiminde okutulan ve yukarıda tanıtmaya çalıştığımız kitapların çoğu bağımsızlık sonrasında ve özellikle de 2000 yılından sonra telif veya tercüme edilen eserler olduğu görülmektedir. Arapça öğretiminde klasik Arapça gramer kitapları takip edilse de bunların da daha çok tercüme edilerek okutulduğu gözlenmektedir.

2.2. *Sarf Kitapları*

Arapça kelime bilgisi (Sarf) alanında da Özbekistanlı dil bilginlerince bazı özgün ve tercüme çalışmalarının yapıldığı göze çarpmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir:

2.2.1. *Başlangıç Sarf*

Anvar Ahmad tarafından hazırlanan bu kısa sarf kitabında önce sülâsî fiillerin zamanlara göre çekimi yapılmakta ve kısa cümlelerle örneklendirilmektedir. Sonra mezîd fiillere geçilmektedir. İsimler ve türevlerine de yer verilen kitapta sırasıyla müzekker ve müennes konusu, iştikak olgusu kısa örneklerle açıklanmaya çalışılmaktadır.⁵⁶

2.2.2. *Canahu't-Talib*

Abbas Tosunov ve Nu'man Yusufhanoğlu'nun birlikte hazırladığı ve 2006 yılında Maveraünnehir yayımlarından çıkan *Canahu't-Talib* adlı sarfa dair bu eserde sarf konuları detaylı olarak anlatılmıştır. 30 dersten oluşan kitapta, verilen fiillerin bapları örneklerle anlatıldıktan sonra fiillerin baplara göre kazandığı anlamlara da temas edilmiştir. Mücerred ve mezîd fiillerin bapları kitabın sonuna tablolar halinde eklenmiştir.⁵⁷

2.2.3. *Arab Tılı Grammatikasıda Fiiller (Uçunç Kitab)*

Anvar Ahmad hocanın, çocuklar için hazırladığı bu sarf kitabında Arapça fiiller resimlerle anlatılmaktadır. 32 sayfalık kitabın sonuna bir Emsile tablosu da eklendiği görülmektedir.⁵⁸

⁵² Bkz. <http://arabic.uz/kutubxona/1794-ason-nahv.html> (Erişim tarihi: 09.06.2020).

⁵³ Усмон, Абдулазиз, *АРАБ ТИЛИДАГИ САНОҚ СОҢЛАР*, Тошкент, 2015.

⁵⁴ Bkz. *АРАБ ТИЛИ ГРАММАТИКАСИ БЎЙЛАБ ҚИСҚА САЁХАТ*, Тошкент, 2012.

⁵⁵ Абдулжбор, Абдухафиз, *АРАБ ТИЛИ*, Тошкент, 2005.

⁵⁶ Eser ve müellif adının Özbekçe yazılışı için bkz. Ахмад, Анвар, *БОШЛАҢҒИЧ САРФ*, Тошкент, 2014.

⁵⁷ Eser ve müellif adının Özbekçe yazılışı için bkz. Турсинов, Аббос, *ЖАНОҚ УТ-ТОЛИБ* (Араб Тили Сарф Фанидан Дарслик), Мовароуннахр Нашриёт, Тошкент, 2006.

⁵⁸ Bkz. Ахмад, Анвар, *АРАБ ТИЛИ ГРАММАТИКАСИДА ФЕЪЛЛАР*, Тошкент, 2013.

2.2.4. Arab Tılı Darsları

Mirkâbil Hasanov ve Mübarek Afzalova tarafından hazırlana bu sarf kitabının başında alfabeden başlayarak harflerin okunuşu ve mahreçleri gösterilmeye çalışılmıştır. Geniş ve kapsamlı olan bu kitapta sarf konuların yanında nahiv, muhadese ve modern Arapça dinî ve edebî metinlere de yer verilmiştir. Kitap, 2016 yılında Taşkent'te basılmıştır.⁵⁹

2.2.5. Bidân

Sarf ilmine dair küçük bir risale olan bu kitabın orijinal dili Farsçadır. İlk kelimesi *bidân* (*bil, öğren*) diye başladığı için bu adla anılır olmuştur. Müellifi bilinmeyen kitap, Abdulgaffar adlı Özbek dilci tarafından Özbekçeye çevrilmiş ve kitapta önce sülâsî mücerred fiillerin, sonra mezîd fiillerin çekimi ve daha sonra müştekât konusu ele alınmıştır.⁶⁰ Bidân, Afganistan medreselerinde de Arapça'ya yeni başlayanlara okutulmaktadır.

2.2.6. Mu'zî

Şemseddin Muhammed b. Ebi'l-Kâsım Muzî'nin Sarf ilmine dair yazdığı *Kitâbu'l-Mu'zî fi's-Sarf* adlı eserinin Özbekçe tercümesidir. Genellikle *Bidân*'dan sonraki aşamada okutulan bu kitap, Abdullah Samadov adlı Özbek dilci tarafından Özbekçe'ye tercüme edilmiştir. Kitapta mücerred ve mezîd fiillerin hepsi yirmi iki bapta ele alınmaktadır.⁶¹

2.2.7. Bablar Manaları

Arapça'daki mezîd fiillerin ifade ettikleri anlamları ele alan kısa bir çalışmadır. Özbek asıllı Arap dilci Rustemcan Mahmudov tarafından hazırlanan eser 2015 yılında Andican'da basılmıştır.⁶²

2.2.8. Mebde'u's-Sarf

Sanatullah Bekpolat'ın hazırladığı küçük ve alıştırma içermeyen temel düzeyde bir sarf kitabıdır. Konuların ele alınışı, önce fiiller, sonra türetilmiş isimler şeklinde klasik usule göredir. Fiil çekimleri için tablolar kullanılmıştır.⁶³

2.2.9. İstiftâh

Ahmed Hâdî Maksûdî'nin *İstiftâh* adlı bu eserinde Sarf konuları, seksen derste ele alınmıştır. Hareke ve Sükûn'un tanımıyla başlayan konuların ele alınışında, *aslî ve zaid harfler, isim ve çeşitleri, fiiller, fiil çeşitleri, mastar, türetilmiş isimler* vs. şeklinde bir sıra izlenmektedir. Konuların anlatımında düz bir yol izlenmekte ve neredeyse alıştırma bölümü ihtiva etmemektedir.⁶⁴

2.2.10. Arab Tılı Sarf Muallımı

Abdurrahman b. İsmail b. Ömer adında bir Özbek dilcinin hazırladığı bu küçük sarf kitabında Sarf konuları, klasik usule göre önce aksâmî seb'a sırasıyla sülâsî fiiller, sonra mezîd fiiller ve daha sonra isimlerin müştekâtı ele alınmıştır.⁶⁵

⁵⁹ Eser ve müellif adının Özbekçe yazılışı için bkz. Хасанов, Мирқобил ва Афзалова, Муборак, *АРАБ ТИЛИ ДАРСЛАРИ*, Тошкент, 2016.

⁶⁰ *БИДОН*, Таржимон: Абдулгаффор, Тошкент, 2012.

⁶¹ Eser ve müellif adının Özbekçe yazılışı için bkz. *Мўъзий*, Таржимон: Абдуллоҳ Саматов, Тошкент, 2017.

⁶² Eser ve müellif adının Özbekçe yazılışı için bkz. *БОБЛАР МАЪНОЛАРИ*, Андижон "Саййид Мухиддин" Ўрта Маҳсус Ислом Билим Юрти Мударрисси Рустамжон МАҲМУДОВ Томонидан Тайёрланган, Андижон, 2015.

⁶³ Бекпўлат, Санъатуллоҳ, *Мабдаус Сарф (Сарф Асослари)*, Нашрга Тайёрлаган: Анвар Аҳмад, Тошкент, 2013.

⁶⁴ Bkz. Максудий, Аҳмад Ҳодий, *Истифтоҳ (Очилишни Талаб Этмоқ) Arab Тили Сарф Фанидан Дарслик*, Нашрга Тайёрлаган: Анвар Аҳмад, Тошкент, 2009.

⁶⁵ Eser ve müellif adının Özbekçe yazılışı için bkz. Ибн Умар, Абдурроҳман Ибн Исмоил, *Араб Тили Сарф Муаллими*, Тошкент, 2013.

2.2.11. *Mukammal Sarf Darsligi*

Kapsamlı bir sarf kitabı olan bu eserde sarf konuları etraflıca anlatılmış ve örneklerin hepsinin Özbekçe tercümeleri de yanında verilmiştir. Dost Muhammed Badarî isimli Özbek dilci tarafından hazırlanan kitap 2009 yılında Taşkent'te basılmıştır.⁶⁶

2.2.12. *Kur'ân-ı Kerîm'degi Fi'illar*

Müellifi belli olmayan bu çalışmada Ku'ân-ı Kerîm'de geçen fiillerden yüz tanesinin mâzî, muzârî, emir ve mastarları gösterildikten sonra Kur'ân'da geçtiği yerler, âyet numarası verilerek tercümesiyle birlikte verilmiştir.⁶⁷

2.2.13. *Sarf Fanidan Okuv Kullanma*

Sarf dersine ilk başlayan öğrencilere okutulan bu kitap klasik usule göre yazılmış ve kitabın sonunda iştikakla ilgili 20 beyitlik bir manzume de bulunmaktadır. Sigalar önce mazi, muzari, emir, nehiy... şeklinde tablolar içerisinde verilmiştir. Kitabın sonuna doğru tablolar içerisinde verilen sigaların Özbekçe anlamları da karşılıklarına yazılmıştır.⁶⁸

2.2.14. *Zencânî*

Abdolvahhab b. İbrâhim ez-Zencânî (ö. 655/1257) tarafından yazılan bu sarf kitabının adı “*et-Tasrîf*” ve “*Tasrîfu'l-İzzî*” de diye bilinir. Bu sarf kitabı genellikle *Bidân*'dan sonraki aşamada okutulmaktadır. Kitapta önce fiillerin mazi, Muzari, emir ve nehiy çekimi, sonra aynı şekilde mezîd fiillerin çekimi ele alınmıştır. Daha sonra isimlerin müştekâtına yer verilmiştir. Ana metin altına Özbekçe tercümesi yapılan eserde mezîd fiilleri mukayeseli olarak göstermek için mütercim tarafından tablolar eklendiği de görülmektedir.⁶⁹

2.2.15. *Şerhu Tasrîfi'l-İzzî*

Saduddîn Mesûd b. Ömer et-Teftezzânî (ö. 791/1389)'nin, *Zencânî*'nin yukarıdaki *et-Tasrîf* adlı eserine yazdığı Arapça bir şerh kitabıdır. *Zencânî* metnini anlamakta zorlanan öğrencilerin bir araya gelip okudukları ve başvurdukları bir kaynak olan bu şerh, Özbekistan'ın yanı sıra Afganistan ve Pakistan medreselerinde de hocalar tarafından tavsiye edilen bir kitap olarak bilinmektedir.⁷⁰

2.2.16. *Tafsîlu Akmâlî*

Taşkentli Molla Akmalhan adlı bir âlim tarafından kaleme alınan bu sarf kitabında mücerred ve mezîd fiiller malum ve meçhul olarak tablolar içerisinde verilmiştir. Aksam-ı Seb'a sırasına göre sahih fiillerden başlayarak illetli fiiller ve daha sonra mezîd fiillerde de bu sıra takip edilmektedir. İsimler konusuna yer verilmeyen kitapta çekimi gösterilen mücerred veya mezîd fiillerin tablolar içerisinde sadece ismi fail ve ismi meful formları da gösterilmektedir. Ayrıca her siganın karşısında kaçınıcı şahıs olduğu Özbekçe olarak yazılırken, sigaların tercümesine ise yer verilmemektedir.⁷¹

2.2.17. *Şerhu Tafsîl-i Akmâlî*

Adından da anlaşılacağı üzere yukarıdaki *Tafsîl-i Akmâlî* adlı eserin Özbekçe yapılan şerh ve tercümesidir. Taşkentli Molla Muhammed Osman tarafından yapılan bu şerh, Anvar Ahmad hocanın tashihiyle 2018 yılında Taşkent'te basılmıştır.⁷²

⁶⁶ Eser ve müellif adının Özbekçe yazılışı için bkz. Бодарий, Дўстмухаммад Насриддин, *Мукамал Сарф Дарслиги*, Мовароуннахр (Нашриюот), Тошкент, 2009.

⁶⁷ Eser adının Özbekçe yazılışı için bkz. ҚУРЪОНИ КАРИМДАГИ ФЕЪЛЛАР, Тошкент, 2014.

⁶⁸ Андижон “Сайид Мухиддин” Ўрта Маҳсус Ислом Билим Юрти Мударрисси Рустамжон МАҲМУДОВ Томонидан Тайёрланган Сарф Фанидан ЎҚУВ ҚЎЛЛАНМА, Андижон (т.у.).

⁶⁹ Eser adının Özbekçe yazılışı için bkz. ЗАНЖОНИЙ, Таржимон: Абдуллоҳ Саматоб, Тошкент, 2017.

⁷⁰ Kitap için bkz. et-Teftezzânî, Sa'duddîn Mesûd b. Ömer b. Abdillâh, *Şerhu Tasrîfi'l-İzzî*, Dâru'l-Minhâc, Beyrut, 1. Baskı, 2001.

⁷¹ Bkz. Тошқандий, Мулло Акмалхан ибн Мулло Юсуфхон, *Тафсилу Акмалий*, Нашрга Тайёрловчтй: Анвар Аҳиад, Тошкент, 2011.

⁷² Bkz. Тошқандий, Мулло Мухаммад Усмон, *Тафсилу Акмалий Шарҳи*, Нашрга Тайёрловчи: Рустамжон Раҳматуллоҳ, Тошкент, 2018.

Yukarıdaki eserlere bakılırsa Özbekistan Cumhuriyetinde Arapça öğretim müfredatındaki sarf kitaplar arasında hem klasik hem de modern çalışmaların olduğu göze çarpmaktadır. Bu da, oradaki Arapça uzmanlarının günümüzde Arapça öğretiminde klasik ve modern arasında bir dengeyi korumaya çalıştıklarını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

3. Dinî ve Edebî Metin Kitapları

Özbekistanlı Arap dilciler, Arapça öğretimi için hazırladıkları gramer kitaplarının yanı sıra dinî ve edebî metin kitapları da hazırlamışlardır. Kolay metinlerle başlanan kitaplarda çekici ve faydalı metinlerin seçilmesine özen gösterilmiştir. Her birinde ortalama 50 metin bulunan bu kitaplardan bir kısmı tercümedir. Özgün ve tercüme eserlerden birkaçı şunlardır:

3.1. *Unvanu'l-Beyân (I-IV)*

Özbek asıllı Arap dilci Raşîd Zahid tarafından ana metnin altına tercümesi yapılan bu eserin müellifi eş-Şebrâvî diye meşhur Mısırlı Şafi âlim Cemâluddîn Abdullah b. Muhammed b. Âmir (ö. 1171/1758)'dir. Eserin tam adı, *Unvânu'l-Beyân ve Bostanu'l-Ezhân ve Mecmû'u Nasâhih-i fi'l-Hikam*'dir. Sekiz bölümden oluşan eser adından da anlaşılacağı üzere hikmetli sözler ve nasihatler içermektedir. Eserin bölüm başlıkları ise, (1) *yüce meziyetler* (2) *dili kötü sözlerden koruma*, (3) *faydalı nasihatler*, (4) *azimli olmaya teşvik eden sözler*, (5) *zararlı şeylerden sakınma*, (6) *kaza ve kadere razı olma*, (7) *insanın kendisine düşman kazanmaması ve bunun yerilmesi*, (8) *başka hikmetli sözler ve nasihatler* şeklindedir. Dört ciltte toplanan eserin birinci cildi 2013, ikinci cildi 2014, üçüncü ve dördüncü ciltleri 2015 yılında tercüme edilerek Taşkent'te basılmıştır.⁷³

3.2. *Mebde'u'l-Kırâ'a (I-III)*

Sun'atullah Bikbolat'ın hazırladığı ve en son dördüncüsü çıkan Mabda'u'l-Kıraa dizisi, Arapça faydalı metinlerin derlendiği bir kitaptır. Eserde kolay metinlerden zora doğru bir sıra takip edilmiştir. Eserin her cildinde kolaydan zora doğru 52'ser metin yer alır. Her metin parçasının başında o metinle ilgili anahtar kelime ve kitabın sonunda da o metinde geçen kelimelerin Özbekçe anlamları verilmiştir. Eserin sadece birinci ve üçüncü dizisinde Arapça metin parçasının altında Özbekçe kısa cümlelere yer verilmiş olup, bunların Arapça tercüme edilmesi istenmiştir.⁷⁴

3.3. *Ağzakî Darslar (I-II)*

İki cilt olarak hazırlanan bu kitap da tıpkı yukarıdaki Mabda'u'l-Kıraa kitaplarıyla aynı usulle hazırlanmıştır. Birinci cildinde daha kolay metinler seçilmiş ve zaman zaman sarf ve nahiv kaidelerine de değinilmiştir. İkinci cildinde daha ağır ve zor metinler ele alınmıştır. Aynı şekilde metinlerde geçen gramer kaideleri de açıklanmaya çalışılmıştır. Her iki kitabın sonunda da metinlerde geçen kelimelerin Özbekçe anlamları verilmiştir. Kitabın birinci cildi 2014 yılında; ikinci cildi 2016'da Taşkent'te Maveraünnehir yayınlarından çıkmıştır.⁷⁵

3.4. *Peygamberler Kıssası (Balalar Uçun)*

Peygamberlerin hayatlarından ve yaşadıkları dönemlerden ibretli hikâyelerin derlendiği kitabın dili oldukça sadedir. Dört cilt halinde hazırlanıp tercümesi yapılan kitabın asıl yazarı Ebu'l-Hasan Ali en-Nedvî'dir. Anvar Ahmad hoca Arapçadan Özbekçeye tercüme etmiştir. Birinci cildi 2012'de; ikinci ve üçüncü cildi 2013'de ve dördüncü cildi ise 2014 yılında Taşkent'te basılan eserin birinci cildinin başında çocuklar için temel dinî bilgiler de eklenmiştir. Kitapta peygamber kıssalarının

⁷³ Bkz. Шибровий, Абу Муҳаммад Жамолиддин Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ибн Омир ибн Шарафиддин, УНВАНУЛ БАЁН ва бустанул азхан ва мажмуъу насаиҳ фил хикам, Таржимон: Рашид Зоҳид, Тошкент, 2013-2015.

⁷⁴ Eser ve müellif adının Özbekçe yazılışı için bkz. Бекпўлат, Санъатуллоҳ, *МАБДАЪ УЛ-ҚИРОАТ*, Нашрга Тайёрловчи: Анвар Аҳиад, Мовароуннахр (Нашриюот), Тошкент, 2005-2006.

⁷⁵ Bkz. Максудий, Аҳмад Ҳодтӣ, *Оғзаки Дарслар*, Нашрга Тайёрлоган: Анвар Аҳиад, Тошкент, 2014-2016.

yanı sıra bazı ahlak konularına vurgu yapan Hadis-i Şeriflere ve Kur'an-ı Kerim ayetlerinin mealine de yer verildiği görülmektedir.⁷⁶

3.5. *el-Minvâr (I-VI)*

Anvar Ahmad hocanın hazırlamış olduğu altı ciltlik bir seri olan bu kitapların birinci cildi Arapça harflerin yazılışı, telaffuzu, basit cümleler ve paragraflar içermektedir. Bunun yanında okuma ve yazma alıştırmaları bulunan kitapta bazı araç gereç isimleri resimlerle gösterilmeye çalışılmıştır. İkinci cildinde küçük metin parçaları ve basit diyalog cümlelerinin yanında alıştırma bölümleri de yer almaktadır. Üçüncü cildin neredeyse tamamı “*otelde, okulda, hastanede... vb*” yerlerde geçen konuşma/muhadeseye ayrılmıştır. Dördüncü, beşinci ve altıncı ciltlerde daha çok Özbek halkının ulusal, dinî, edebî, tarihî ve kültürel değerleriyle ilgili bilgi veren Arapça metinlere ve metinlerle ilgili alıştırmalara yer verildiği görülmektedir.⁷⁷

3.6. *Cuhâning Latifalaridan*

Nasreddin Hoca'nın 35 hikâyesine yer verilen bu Arapça öğretim kitabında hikâyelerde geçen kelimelerin Özbekçe anlamları altta tablo içerisinde verilmiştir.⁷⁸ Müellifi/derleyicisi belli olmayan eser Anvar Ahmad hoca tarafından neşre hazırlanmıştır.

3.7. *Klasik Matnlar*

Emevî ve Abbâsî Devletlerinin kısa tarihi ve bu iki dönemde fethedilen bölgelerin siyasî, ekonomik, kültürel durumlarını anlatan tarihî metinlerin ele alındığı bu kitapta her metin parçasının altında o metinde geçen kelimelerin Özbekçe anlamlarına yer verilmiştir.⁷⁹

3.8. *Munabbihât*

İbn Hacer el-Askalânî (ö. 853/1449)'ye nispet edilen *el-Münebbihât ale'l-İsti'dâd li Yevmi'l-Me'âd* adlı eserinin metin altı Özbekçe tercümesidir. Özbekistan'da Arapça öğretiminde kullanılan kitabın muhtevası ise, hadisler, sahabî sözleri, hikmet içerikli şiirler vb. “*bâbu's-sünâî, bâbü's-sülâsî, bâbu'r-rubâî... şeklinde*” başlıklar altında derlenmiştir.⁸⁰

Yukarıda tanıtmaya çalıştığımız Arapça metin kitapları sayıca az da olsa kitapların içeriğine bakıldığında Arapça öğretiminde faydalı ve kaliteli metinlerin seçildiği dikkatlerden kaçmamaktadır.

4. **Muhadese (Konuşma) Kitapları**

Bir dili sonradan öğrenen insanlar o dilin sadece grameriyle veya metinlerin çözümlemesiyle yetinmek istemezler ve tabii olarak o dilde konuşmak da isterler. Bu durum Arapça öğrenenler için de geçerlidir. Bunu dikkate alan Özbek asıllı Arap dilciler, Özbekistan'da Arapça eğitiminde Arapça günlük konuşmayı geliştirmede yardımcı olabilecek birkaç kitap telif etmişlerdir. Bu kitaplardan bazıları şunlardır:

4.1. *Sözlaşgıç*

Müellifi belirsiz olan bu muhadese kitabı tanışma faslıyla başlamaktadır. Bir muhadese kitabında olması gereken konuların hemen hemen hepsi bulunmaktadır. Diyaloglarda geçen kelimelerin anlamları, munfasıl ve muttasıl zamirler anlamlarıyla ayrı ayrı belirtilmiştir. Tüm bunların yanında kitap alıştırmalar yönünden de zengindir.⁸¹

⁷⁶ Bkz. Ан-Надвий, Абул Ҳасан Али Ҳасан, *Пайғамбарлар Қиссаси Болалар Учун*, Таржимон: Анвар Аҳиад, Тошкент, 2012-2014.

⁷⁷ Bkz. Аҳиад, Анвар, *Ал-Минвар (Ўзбек Тилида Сўзлиуьчиларга Араб Тили Дарслари)*, Ташкент, 2013-2014.

⁷⁸ Bkz. *Жуҳонинг Латифаларидан*, Таржимон: Анвар Аҳмад, Ташкент, 2013.

⁷⁹ Bkz. Джахангирвна, Арипова Зухра, *Араб Тилидан Классик Матнлар*, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Ҳузуридаги Тошкент Ислоҳ Университети, Тошкент, 2011.

⁸⁰ Bkz. *МУНАББИҲОТ (Охират куне учун таўёргарликка оғоҳ этиш)*, Таржимон: Анвар Аҳмад, Тошкент, 2013.

⁸¹ Bkz. *Сўзлашгич*, www.arabic.uz кутубхонаси. (Erişim tarihi: 18.05.2020).

4.2. *Târık*

Tarık adlı 25 bölümlük bir çizgi film serisinin Arapça metninin altına yapılmış Özbekçe tercümesidir. Çizgi film karakterlerinin başı olan Tarık adlı çocukla onun: İsâm, Hasan, Hüseyin, Emîn, Yusuf, Rîm, Nûr vb. arkadaşları arasında geçen çeşitli konulardaki diyalogları ihtiva etmektedir. Kitapta alıştırma bölümü bulunmamaktadır.⁸²

4.3. *Arab Adabî Tılı*

Arapça harflerin yazılış ve okunuşları ile başlayan kitapta insan organları, hayvan isimleri, yemekler, araç gereç adları vs. resimlerle de gösterilmiştir. Çok sayıda alıştırma bulunan kitapta konuşma alıştırmalarının yanında ayrıca (mazi, Muzari ve emir olarak) fiil çekimlerine, bazı nahiv kurallarına ve küçük metinlere de yer verilmiştir.⁸³

4.4. *Arapça-Özbekçe-Rusça Lügat*

Sözlükten çok Arapça pratik konuşma cümlelerini Özbekçe ve Rusça olarak açıklayan küçük bir çalışmadır. Müellifi belli olmayan bu küçük çalışmaya internet ortamından ulaşılabilmektedir.⁸⁴

4.5. *el-Muhadesetü'l-Arabiyye*

Muhammed Ebu İbrâhîm ve arkadaşlarının birlikte hazırladıkları bu muhadese kitabının dili tamamen Arapça'dır. Özbekistan devlet üniversitelerinde Arapça müfredatı arasında okutulan kitapta yer verilen muhadese konuları günceldir. Kitap ayrıca alışırmalar bölümü de içermektedir.⁸⁵

4.6. *Tedribâtün-fi'l-Muhâdese*

Medine-i Münevvere Kral Fehd Üniversitesi'nde Mushaf tercümeleri biriminin eski müdürü olan Dr. Abdurrahîm Fânyâmbâdî'nin hazırladığı bu muhadese kitabı, Özbekistan üniversitelerde Arap dili bölümlerinde okutulmaktadır. Alışırmalar bölümü bulunmayan kitapta bazı yerlerde kimi kelime ve fiil sigaları İngilizce olarak açıklanmaktadır. 250 sayfalık kitapta 41 ders vardır.⁸⁶

Yukarıdaki muhadese kitaplarından ilk dördü Özbek asıllı Arap dilciler tarafından hazırlanmıştır. Son iki kitabın yazarı ise yabancıdır. Özbekistan'da Arapçanın yabancı bir dil olarak öğretilmesinde okutulan bu kitaplar, sayıca az da olsa alana katkısı yeterli sayılabilir.

5. *İnşâ ve Dil Fonetîği Kitapları*

Arapça Samî diller içerisinde her ne kadar yazı yönünden gelişmiş olsa da sonradan öğrenen yabancılar için onun okunuşu ve yazılışı zaman zaman zor olabilmektedir. Bu sebeple Arapça öğretimiyle uğraşanların, bu dilin metinlerinin doğru okunması ve yazılmasını öğretmeyi kolaylaştırmak için çaba sarf etmişlerdir. Onlar, ilk seviyede Arapça öğrenenler için bu doğru telaffuzu öğreten dil fonetiği ve doğru yazmayı öğreten inşa kitapları kaleme almışlardır. Bu kitapların muhtevasına genel olarak bakıldığında Arapça harflerin kelimelerin başında, ortasında ve sonunda nasıl yazılacağı ve onların telaffuzları gösterilmektedir. Zira başlangıçta doğru öğrenilmeyen telaffuz ve yazımın daha sonraki aşamada düzelmesinin zor olduğu tecrübe ile sabittir. Bu açıdan Arapça kelimeleri oluşturan harflerin doğru telaffuz edilmesi kadar onların yazılışı da bir o kadar önemlidir. Bu konunun önemini dikkate alan Özbekistanlı Arap dilciler, ülkedeki Arapça öğretimine katkı sağlayacak birkaç dil fonetiği ve inşa kitabı yazmışlardır. Onlardan bazılarını aşağıda tanıtmaya çalışacağız:

5.1. *Elifbâ*

Elifbadan başlayarak okuma ve yazmayı öğreten başlangıç seviyesinde bir kitaptır. Resimlerle gösterilen canlılar ve eşya adlarının yanında Özbekçe anlamları da verilmiştir.⁸⁷

⁸² Bkz. 25 Сериялик “Ториқ” номли мультфильмининг арабча матни ва унинг таржимаси, Таржимон: Анвар Аҳмад, Тошкент, 2010.

⁸³ Аҳмад, Анвар ва Мамтоҳунов, Нозим, АРАБ АДАБİY ТИЛИ, 1-Китоб, Тошкент, 2013.

⁸⁴ <http://lib.iiuu.uz/kitoblar/arabcha-ozbekcha-ruscha-lugat/> (Erişim tarihi: 03.05.2020).

⁸⁵ Bkz. Muhammed Ebu İbrâhîm vd., *el-Muhâdeseü'l-Arabiyye*, Mektebetü'l-Medîne, 2. Baskı, Keraçi, 2012.

⁸⁶ Bkz. Fanyâmbâdî, Abdurrahîm, *Tedribâtün fi'l-Muhâdese*, The Institut of yhr Language of Quran (yayınları), 1. Baskı, Medine, 2012.

⁸⁷ Bkz. Аҳмад, Анвар, *АЛИФБО*, Тошкент, 2010.

5.2. *Okiş Kitabı*

Üstteki kitaptan bir seviye yukarıda bulunan bu Arapça öğretim kitabı da Anvar Ahmad hocanın eseridir. Okuma alıştırmalarının yanında birer-ikişer paragraflık öğrencilerin kendilerini, ailelerini, şehirlerini ve ülkelerini tanıtmaya...vs. metinler yer almaktadır. Her paragrafın altında o sayfada geçen yeni kelimelerin Arapçasının yanına Özbekçe anlamları da yazıldığı görülmektedir.⁸⁸

5.3. *Tecvidu'l-Kurân*

Özbekistanlı Kur'ân ilimleri âlimi Munavvar Kârî'nin soru-cevap şeklinde hazırladığı küçük bir tecvit kitabıdır. Baskı yeri ve tarihi bulunmayan kitapta genel tecvit kaidelerine yer verildiği görülmektedir.⁸⁹

5.4. *Muallim-i Sâni*

Arapça harflerinin yazılışını ve kelimelerin okunuşunu heceleme usulüyle öğreten bu küçük kitapta bazı tecvit kuralları da vardır. Ayrıca kitabın ortasından sonuna kadar Şems-Nâs suresine kadar verilmiştir. 2009 yılında hazırlanan kitabın müellifi bilinmemektedir.⁹⁰

5.5. *Okiş Esaslari*

Değişik türde 120 tane küçük okuma parçası bulunan bu kitaptaki metinler anlamlı bir paragraftan öte öğrencinin okuyarak ve yazarak tekrar etmesi için rastgele seçilmiş cümleciklerdir. Basit cümlelerle başlayan kitabın sonlarına doğru, seçilen cümleler zorlaşmaktadır. Bunun yanında Özbekçeden Arapçaya tercüme yapılması istenen bazı basit cümle örneklerine de hemen parçaların altında yer verilmektedir. Her parçada geçen kelimeleri açıklayıcı bir sözlük konulan kitabın müellifi ise belli değildir.⁹¹

5.6. *Arab Harfleri ve Sözlerini Organiş*

Arapça harflerin kelimelerin başında, ortasında ve sonunda nasıl yazılacağını ve kelimelerin okunmasını öğreten ve ayrıca çok sayıda okuma-yazma alıştırması bulunan küçük bir kitaptır.⁹²

5.7. *Özbek Tilidagi Arabi Sözlär İmlası*

Arapça kelimelerin yazım kılavuzu olan bu sözlükte Alfabetik sıraya göre yaygın kullanılan ve metinlerde geçen Arapça kelimelerin yazılışı ve Özbekçe okunuşları Kril alfabesiyle ele alınmıştır.⁹³

5.8. *Hat Hazineler Kaliti*

Bu kitapta önce Arapça harflerin ve sayıların yazılışı sonra harflerin mahreçleri ve kelimelerin okunuşları ve yazılışları Özbekçe anlamlarıyla birlikte gösterilmektedir. Bunun yanında hat sanatı ve Arapça hattın incelikleri de anlatılmaktadır.⁹⁴

5.9. *Husnihat*

Arapçaya ilk başlayanlar için yazı yazmayı öğreten küçük bir kitaptır. Kitapta eliften yâ'ya kadar bir sıra izlenmekte ve her harfin yazılışından sonra o harfi içeren bir kelime verilip birkaç kez onun yazılması istenmektedir.⁹⁵

⁸⁸ Bkz. Аҳмад, Анвар, *Ўқини Китоби*, Тошкент, 2010.

⁸⁹ Munavvar Qari, *Tajvidul Qur'on*, <https://favillar.org/munavvar-qori-tajvidul-quron.html> (Erişim Tarihi: 22.06.2020).

⁹⁰ Bkz. *Muallim-i Soniy*, 2009. (y.y).

⁹¹ Bkz. *Ўқини асослари (Бошлангичлар учун араб тили дарслиги)*, 2011. (y.y).

⁹² Bkz. Аҳмад, Анвар ва Мамаоҳунов, Нозим, *Араб Ҳарфи ва Сўзларини Ўрганиши(Маиқ Дафтари)*, Тошкент, 2011.

⁹³ Eser için bkz. Сулаймонова, Нигора & Абзалова, Муъорак, *ЎЗБЕК ТИЛИДАГИ АРАБИЙ СЎЗЛАР ИМЛОСИ*, ТОШКЕНТ, 2008.

⁹⁴ Bkz. Бадриддинов, Муҳаммадхон, *Хат Ҳазиналар Қалити*, Наманган, 2012.

⁹⁵ Bkz. Аҳмад, Анвар, *Husnihat*, "Yurist-media markazi" nashriyoti, Toshkent, 2015.

5.10. *Kasblar*

Çocuklar için aşçı, marangoz, doktor, çiftçi, postacı vb. meslek erbabının resmedildiği ve yanlarında Arapça ve Özbekçe isimleri yazılan bir boyama kitabıdır.⁹⁶

5.11. *Meyvalar*

Bu çocuk boyama kitabı da yukarıdaki tarzda hazırlanmış olup her meyvenin yanı başında Arapça ve Özbekçe olarak isimleri yazılır. Resimlerde içleri boş olan meyvelerin yağlı boya ile doldurulması istenmektedir.⁹⁷

5.12. *Uy Hayvanlari*

Tavuk, horoz, inek, kedi, köpek vb. ehli hayvanların resmedildiği kitap, yukarıdaki gibi hazırlanan boyama kitapların üçüncüsüdür.⁹⁸

Özbekistan’da Arapça öğretimi ile ilgili yazılan ve okutulan kitaplar derleyebildiklerimiz ve inceleyebildiklerimiz şimdilik bu kadardır. Eksiğimiz, noksanımız varsa sevgili okurlarımızın müsamaha ile karşılamalarını umar ve bu alanla ilgili detaylı çalışmalar yapacak olan akademisyen arkadaşlara yapacakları çalışmalarında başarılar dilerim.

Sonuç

Özbekistan’da modern anlamda Arapça öğretimi için yazılan kitaplar yenidir ve bu çalışmaların çoğu ülkenin bağımsızlık kazanmasından (1991) sonra yapılmıştır. Çalışmamızda 5 sözlük, 24 Nahiv, 17 Sarf, 8 metin, 6 muhadese ve 12 inşa ve dil fonetiği kitabı olmak üzere toplam 72 eser incelenmiştir. Bu kitapların çoğu 1991’tan Özbek müellifler tarafından telif veya tercüme edilen eserlerdir. Bunlar arasında az sayıda klasik Arapça öğretim kitabı da bulunmaktadır. Klasik Arapça öğretim kitapları ile modern usule göre hazırlanan kitaplar arasında bir mukayese yapılacaksa şöyle bir tablo karşımıza çıkar: Modern usule göre hazırlanan kitaplar eskiye göre daha kolay ve çok sayıda alıştırma bölümü ihtiva etmektedir ve çoğunun sonuna bir sözlük de eklendiği görülmektedir. Buna karşın hâlen bazı medreselerde okutulan klasik Arapça öğretim kitapları, Özbekçe çevirileriyle okutulsa da bu kitaplarda alıştırma bölümleri yer almamaktadır.

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki; Özbekistan Cumhuriyetinde modern anlamda Arapça eğitiminin 30 yıllık bir tarihi vardır. Bu otuz yıl içerisinde Arapça öğretimi için yapılan çalışmalar baktığımızda bazı eksiklikler olsa da büyük bir başarı sağlandığı söylenebilir. Ülkede yabancı dil olarak Arapça eğitimi veren birçok devlet kurumunun yanında resmî ve gayri resmî birçok medrese ve kursun devlet tarafından desteklenmesi buna işarettir. Bu kurumlarda verilen Arapça eğitiminin yanı sıra Mısır, Katar, Suûdî Arabistan vb. Arap ülkelere gönderilen Özbek öğrenciler arasında Arap diline ve Arapça öğretimine yönelen öğrenciler de vardır. Yaklaşık bir buçuk asır önce İslam âlemiyle bağları koparılan bu medeniyet beşiği ülkede son otuz yıl içerisinde Arap ve İslamî ilimleri alanında bilhassa Arapça eğitimi ve öğretimi alanında yapılan çalışmalar bir başarı sayılabilir.

Kaynakça

Alpargu, Mehmet, “Özbekler,” *DİA*, XXXIV, İstanbul, 2007.

Avcı, Nilüfer, Özbekistan’da Din ve Milliyetçilik (*Y. Lisans Tezi*), Ankara Üni. Sos. Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 1995.

Avâmilân, nş. İsmail Çelik vd., Şifa Yayınevi, İstanbul, 2010.

Barthold, V. V., Orta Asya Türk Tarihi (Dersleri), çev. Hüseyin Dağ, Çağlar Yay., Ankara, 2004.

⁹⁶ Bkz. *O’zing Bo’ya! Kasblar*, www.arabic.uz (Erişim tarihi: 22.06.2020).

⁹⁷ Bkz. *O’zing Bo’ya! Meyvalar*, www.arabic.uz (Erişim tarihi: 22.06.2020).

⁹⁸ Bkz. *O’zing Bo’ya! Uy Hayvonlari*, www.arabic.uz (Erişim tarihi: 22.06.2020).

Çığır, Erman, Özbekistan'da Demografik Yapı, (*Y. Lisans Tezi*), Marmara Üni. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası Coğrafyası Anabilim Dalı, İstanbul, 2010.

et-Teftezzânî, Sa‘duddîn Mesûd b. Ömer b. Abdillâh, *Şerhu Tasrîfi ‘l-İzzî, Dâru’l-Minhâc*, Beyrut, 1. Baskı, 2001.

Fanyâmbâdî, Abdurrâhîm, *Tedribâtün fi’l-Muhadese*, The Institut of yhr Language of Quran (yayınları), 1. Baskı, Medine, 2012.

Hasanov, Mirqobil, *KICHIK SINIFLAR UCHUN ARAB TILI DARSLARI (SHE’RLAR VA MATNLAR, GRAMMATIK QOIDALAR, MASHQLAR)*, Тошкент, 2008.

Kara, Füsün, Özbekistan Tarihi (1917-1991), (*Basılmamış Doktora Tezi*), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, 1999.

Максудий, Ахмад Ҳодий, *ИСТИКМАЛ*, Нашра Тайёрловчи: Анвар Ахмад, Тошкент, 2014.

Muhammed Ebu İbrâhîm vd., *el-Muhâdesetü’l-Arabiyye*, Mektebetü’l-Medîne, 2. Baskı, Keraçi, 2012.

Poyraz, Yakup, “Uzaktaki Yazılarımız, İngiltere Ulusal Kütüphanesi’ne Kayıtlı İlk Doğu Türkçesi (Çağatayca) Yazmalarımız”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. IV, S: 16, Yıl: 2011.

Ra’no, Rahmatullayeva, *ARAB TILI DARSLIGI I- КИТОВ*, TASHKENT, 2008.

Абдулжббор, Абдуҳафиз, *АРАБ ТИЛИ*, Тошкент, 2005.

АВОМИЛ, trc. Анвар Аҳмад, , Ташкент, 2012.

Аллома Ибн Ҳожиб (Роҳимаъуллрх), КОФИЯ, Таржимон: Абу Мухаммад, Тошкент, 2014.

Ал-Ҳотиб, Тоҳир Юсуф, *Наҳв Фанидан Маркиб Қоидалари*, Трж. Афзалжон Аббасов, Тошкент, 2015.

Андижон “Сайид Муҳиддин” Ўрта Маҳсус Ислом Билим Юрти Мударриси Рустамжон МАҲМУДОВ Томонидан Тайёрланган Сарф Фанидан ЎҚУВ ҚЎЛЛАНМА, Андижон (t.y.).

Ан-Надвий, Абул Ҳасан Али Ҳасан, *Пайгамбарлар Қиссаси Болалар Учун*, Таржимон: Анвар Аҳиад, Тошкент, 2012-2014.

АРАБ ТИЛИ ГРАММАТИКАСИ БЎЙЛАБ ҚИСҚА САЁҲАТ, Тошкент, 2012.

Аҳмад, Анвар, *Ал-Минвар (Ўзбек Тилида Сўзлиучиларга Араб Тили Дарслари)*, Ташкент, 2013-2014.

Аҳмад, Анвар, *АЛИФБО*, Тошкент, 2010.

_____, *Ўқиш Китоби*, Тошкент, 2010.

_____, *ЖАВОҲИР АРАБЧА-ЎЗБЕКЧА ЛУҒАТ*, <https://islom.uz/dastur/5> (Erişim tarihi: 03.05.2020).

_____, *АЖУРРУМИЯ МАТНИ*, Ташкент, 2014.

_____, *АЖУРРУМИЯ САВОЛЛИРИДА НАХВИЙ ЛАВҲА*, Тошкент, 2014.

_____, *АРАБ ТИЛИ ГРАММАТИКАСИДА ФЕЪЛЛАР*, Тошкент, 2013.

_____, *БОШЛАНҒИЧ САРФ*, Тошкент, 2014.

_____, *МАВЗУЛАР БЎЙИЧА АРАБЧА–ЎЗБЕКЧА ЛУҒАТ*, Тошкент, 2014.

_____, *НАҲВИНГ 44 ҚОИДАСИ*, Тошкент, 2014.

_____, *Husnixat*, “Yurist-media markazi” nashriyoti, Toshkent, 2015.

- Ахмад, Анвар ва Мамаохунов, Нозим, *Араб Ҳарфи ва Сўзларини Ўрганиш(Машиқ Дафтари)*, Тошкент, 2011.
- Ахмад, Анвар ва Мамтохунов, Нозим, *АРАБ АДАБИЙ ТИЛИ*, 1-Китоб, Тошкент, 2013.
- Бадриддинов, Муҳаммадхон, *Хат Хазиналар Калити*, Наманган, 2012.
- Бекпўлат, Санъатуллоҳ, *Мабдаус Сарф (Сарф Асослари)*, Нашрга Тайёрлаган: Анвар Ахмад, Тошкент, 2013.
- Бекпўлат, Санъатуллоҳ, *МАБДАЪ УЛ-ҚИРОАТ*, Нашрга Тайёрловчи: Анвар Ахиад, Мовароуннаҳр (Нашриюот), Тошкент, 2005-2006.
- БИДОН*, Таржимон: Абдулғаффор, Тошкент, 2012.
- БОБЛАР МАБНОЛАРИ*, Андижон “Сайид Муҳиддин” Ўрта Маҳсус Ислоҳ Билим Юрти Мударриси Рустамжон МАҲМУДОВ Томонидан Тайёрланган, Андижон, 2015.
- Бодарий, Дўстмуҳаммад Насриддин, *Мукамал Сарф Дарслиги*, Мовароуннаҳр (Нашриюот), Тошкент, 2009.
- Джахангирвна, Арипова Зухра, *Араб Тилидан Классик Матнлар*, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Ҳузуридаги Тошкент Ислоҳ Университети, Тошкент, 2011.
- Жўҳонинг Латифаларидан*, Таржимон: Анвар Ахмад, Ташкент, 2013.
- ЗАНЖОНИЙ*, Таржимон: Абдуллоҳ Саматоб, Тошкент, 2017.
- Ибн Умар, Абдурроҳман Ибн Исмоил, *Араб Тили Сарф Муаллими*, Тошкент, 2013.
- Иброҳимов, нуьматулло & Юсупов, *АРАБ ТИЛИ ГРАММАТИКАСИ (I-II)*, Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси Давлат Нашрети, I. Жилд, Тошкент, 1997; II. Жилд, Тошкент, 2004.
- ҚУРЪОНИ КАРИМДАГИ ФЕЪЛЛАР*, Тошкент, 2014.
- Кўхандазий, Шайх Имом Абулҳасан Али Ибн Муҳаммад Ибн Ибороҳим Аз-Эаририй, *ЭАРИРИЙ КИТОБИ (араб ТИЛИ НАҲВ ДАРСЛИГИ)*, Таржимон: Анвар Ахмад, Тошкент, 2010.
- Максудий, Ахмад Ҳодий, *Истифтоҳ (Очилишини Талаб Этмоқ) Араб Тили Сарф Фанидан Дарслик*, Нашрга Тайёрлаган: Анвар Ахмад, Тошкент, 2009.
- Максудий, Ахмад Ҳодий, *Оғзаки Дарслар*, Нашрга Тайёрлаган: Анвар Ахиад, Тошкент, 2014-2016.
- Махмудоб, Рустамжон, *КОФИЯ КИТОБИДАН КЕЙИНГИ КИТОБЧА ТАРЖИМАСИ*, Андижон, т.у.
- Munavvar Qari, *Tajvidul Qur'on*, <https://fayllar.org/munavvar-qori-tajvidul-quron.html> (Erişim Tarihi: 22.06.2020).
- МУНАББИҲОТ (Охираат куне учун таўёргарликка оғоҳ этиш)*, Таржимон: Анвар Ахмад, Тошкент, 2013.
- МУҲАММАДШУКУР, ХАМИДУЛЛОҲ, МАБДАЪУЛ-КИРАТ ДАРСЛИГИ*, Тошкент, 2007.
- МУЪЪЗИЙ*, Таржимон: Абдуллоҳ Саматов, Тошкент, 2017.
- Muhammedcanov, Abdullah, “Özbekistan”, *DİA*, İstanbul, 2007, Cilt: XXXIV, İstanbul, 2007.
- Насиров, Адилькан, *АН-НА ЎЙМ АРАБЧА–ЎЗБЕКЧА ЛУФАТ*, Абдулла Кадири Намидағ Халк Мероси Нашриети, Тошкент, 2003.
- НАҲВ МИЙР*, Таржимон: Афзалжон Аббасов, Тошкент, 2014.
- НАҲВ ФАНИДАН ГРАММАТИК ТАҲЛИЛ*, Таржимон: Абу Муҳаммад, Тошкент, 2013.

Omarov, Timurlan, “Türkistan’daki Özbek Hanlığının Kısaca Tarihi ve Özbek Boyları”, *TUBAV BİLİM DERGİSİ*, Yıl: 2012.

O’zing Bo’ya! Kasblar, www.arabic.uz (Erişim tarihi: 22.06.2020).

O’zing Bo’ya! Meyvalar, www.arabic.uz (Erişim tarihi: 22.06.2020).

O’zing Bo’ya! Uy Hayvonlari, www.arabic.uz (Erişim tarihi: 22.06.2020).

Рахмамуллох, Русмамжон, *КОФИЯ*, Тошкент, 2009.

Санъатуллох, *Мабдаун Наҳв (Наҳв Асослари)*, ншр., Анвар Ахмад, Тошкент, 2014.

Сўзлашиғич, www.arabic.uz кутубхонаси. (Erişim tarihi: 18.05.2020).

Сулаймоноъа, Нигора & Абзалова, Муъорак, *ЎЗБЕК ТИЛИДАГИ АРАБИЙ СЎЗЛАР ИМЛОСИ*, ТОШКЕНТ, 2008.

Тошкандий, Мулло Акмалхан ибн Мулло Юсуфхон, *Тафсилу Акмалий*, Нашрга Тайёрловчтй: Анвар Аҳиад, Тошкенн, 2011.

Тошкандий, Мулло Муҳаммад Усмон, *Тафсилу Акмалий Шарҳи*, Нашрга Тайёрловчи: Рустамжон Раҳматуллох, Тошкент, 2018.

Türkoğlu, İsmail, “Özbekistan”, *DİA*, XXXIV, İstanbul, 2007.

Турсинов, Аббос, *ЖАНОҲ УТ–ТОЛИБ* (Араб Тили Сарф Фанидан Дарслик), Мовароуннаҳр Нашриёт, Тошкент, 2006.

Усмон, Абдулазиз, *АРАБ ТИЛИДАГИ САНОҚ СОҢЛАР*, Тошкент, 2015.

Уқши асослари (Бошланғичлар учун араб тили дарслиғи), 2011.

ХАРАКОТ, Таржимон: Анвар Ахмад, Тошкент, 2011.

Ҳасан, Ботирбек, *АРАБЧА-ЎЗБЕКЧА БОШЛАНГИЧ ЛУГАТ*, Ҳ. Сулаймон Номидаги Қўлэзмалар Институси, Ислон Тадқиқот Маркази, Мовароуннаҳр нашриёт, Тошкент, 1996.

Ҳасан, Ботирбек, *ҚУРЪОН–И КАРИМ СЎЗЛАРИНИГ АРАБЧА–ЗБЕКЧА КЎРСАТКИЧЛИ ЛУФАТИ*, Тошкент, Фафур Ғулом Номидаги Адабиёт Ва Санъат Нашриёти, 1995.

Ҳасанов, Мирқобил ва Афзалова, Муборак, *АРАБ ТИЛИ ДАРСЛАРИ*, Тошкент, 2016.

Ҳожитарҳониў, Абдурроҳман Ибн Исмоил Ибн Умар, *Араб Тили Наҳв Муаллими*, ншр., Анвар Ахмад, Тошкент, 2015.

Шибровий, Абу Муҳаммад Жамолиддин Абдуллох ибн Муҳаммад ибн Омир ибн Шарафиддин, УНВАНУЛ БАЁН ва бустанул азҳан ва мажмуъу насаиҳ фил ҳикам, Таржимон: Рашид Зоҳид, Тошкент, 2013-2015.

Эиёд, Маҳмуд, *Араб Тилининг Енгилаштирилган Ва Содддалаштирилган Шаклдаги Қоидалари (1-Қисм)*, Тошкент, 2014-2018.

25 Сериялик “Ториқ” номли мулътфильмнинг арабча матни ва унинг таржимаси, Таржимон: Анвар Аҳмад, Тошкент, 2010.

<http://arabic.uz/kutubxona/1794-oson-nahv.html>

<http://lib.iiu.uz/kitoblar/arabcha-ozbekcha-ruscha-lugat/>

<https://www.alukah.net/library/0/83304/>

http://muhammad-2009.blogspot.com/2009/12/blog-post_25.html

<https://arabic.uz/maqolalar/802-uzbda-arab-tili-talimi.html>

<https://www.abt.uz/university/ozbekiston-davlat-jahon-tillari-universiteti>

<https://www.abt.uz/university/toshkent-islom-universiteti>

<https://samdchti.uz/fakultetlar/tarjima-nazaryasi-va-amaliyoti-fakulteti>

<http://www.samdu.uz/kafedra/xorijiy-sharq-tillari-kafedrası>

<https://www.abt.uz/university/toshkent-davlat-sharqshunoslik-instituti>

<https://kukaldosh.uz/> (erişim tarihi: 08.12.2020).

<https://shosh.uz/uz/xadichai-kubro-madrasasi/> (erişim tarihi: 08.12.2020).